

УДК 141.7

ПРО РОЛЬ СИМВОЛІВ У СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ ІМІТАЦІЇ

Олексій Бучин

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
історико-юридичний факультет,
кафедра політології, права та філософії
вул. Графська, 2, 16600, м. Ніжин, Чернігівська область, Україна*

Імітація є найважливішою складовою ідеології та політики. Її функціонування актуалізується в кризові часи, оскільки посилюється потреба імітації соціального розвитку та модернізації. Коло суб'єктів імітації значно розширюється, і симулятивні образи вражають масову свідомість наче символічні віруси, маніпуляції стають звичайною справою. Суспільство хворіє, і хвороба для багатьох хворих плине непомітно, бо завдання імітації полягає ще в тому, щоб переконати маси в правильності політики та ідеології за умов реального панування подвійних стандартів і надзвичайно мінливих моральних установок.

Ключові слова: символ, імітація, суб'єкт імітації, об'єкт-імітант, політика, ідеологія, маніпулювання, масова свідомість.

Історія знає чимало прикладів, коли хибні думки домінували в суспільній свідомості. Наприклад, достатньо назвати геоцентричну картину світу й переконання в можливості побудувати комунізм.

Олександр Зинов'єв уважав, що імітація – це «свідома дія людей щодо створення об'єктів-імітантів, які за задумом цих людей повинні сприйматися людьми як справжні об'єкти» (тут і далі переклад наш – О. Б.) [1, с. 429.] Імітанти покликані замінити сутність видимістю і створюються заради світоглядних установок, «показухи», халтури, обману, маніпуляцій, куражу тощо. Імітанти приносять вигоду суб'єктам імітації.

Метою статті є дослідження ролі символів (мови) в соціальному просторі імітації.

Актуальність дослідження зумовлена потребою соціально-філософського осмислення в новітній історії процесів імітації, які є ознакою кризових явищ суспільного буття та проявом антинаціональної політики.

У радянські часи, коли масам нав'язувалася думка про будівництво комунізму, а рівень життя широких мас був доволі низьким, був популярним жарт: «Вони (керівники) роблять вигляд, що нам платять, а ми робимо вигляд, що ми працюємо». Час змінився, але необхідність створювати видимість залишилася. Імітація є невід'ємним елементом системи людських взаємовідносин як театральної дії з відповідною символікою. Імітація та кризові явища в суспільстві тісно взаємопов'язані між собою, і цей зв'язок нагадує проблему: «Що є первинним: курка чи яйце?» Звісно, ці феномени не існують самі по собі й мають свої детермінанти: економічні, політичні, ідеологічні... Якщо кризові явища говорять самі за себе, точніше, кожен на собі може їх відчути, то побачити імітацію зазвичай може лише підготовлена до цього людина. Велику роль у розпізнаванні об'єктів-імітантів відіграють інформаційні технології, які дають змогу використовувати сміхову культуру й доносити інформацію до широкого загалу, а люди в масі своїй ще й наділені здоровим глуздом: «... народ має багато способів виразити свою незалежну міць – заколот, насильство, демократичний шлях, мовчання або ухилення від голосування, презирливе неприйняття, гумор

та іронія. Мистецтво політики в тому й полягає, щоб зробити так, щоб ці способи *вираження незалежності не набули занадто розширювального характеру*» [2, с. 282]. Звісно, суб'єкти імітації можуть купити собі тих, хто буде розповсюджувати хибну інформацію. Тим більшу повагу викликають за таких умов, наприклад, журналісти, які здатні триматися Істини. Журналістські розслідування мають дескриптивний характер, але навіть у них поступово виробляється термінологічний апарат для розкриття сутності імітації та варіантів її проявлення.

Соціальність стала динамічною й потребує пошуку нових моделей еволюційно-революційного розвитку настроїв та очікувань широких мас людей. Особливої уваги потребує покоління людей похилого віку, на очах яких звична символіка змінила свій офіційний смисл. Найбільш виграшною є модель, яка орієнтується на національні інтереси. Коли державні та національні інтереси збігаються, потреба в імітації діяльності зведена до мінімуму й державна символіка виконує свою конструктивну роль. Вищим проявом імітації є використання державної або релігійної символіки з метою проведення антинаціональної політики. Суб'єкти імітації не можуть бути абсолютно вільними в прийнятті рішень. І не так важливо, від кого і від чого вони залежать. Важливим є сам факт залежності, який перекручується в імітаційному процесі та звучить як символ незалежності. В основі незалежності має бути самодостатність. Таку незалежність демонстрували й дуже пишалися нею кініки, котрі кинули заклик «назад, до природи», тобто добре розуміли, що жити в суспільстві й бути незалежним від нього не вийде.

Соціальна реальність в основному залежить від політично панівного класу. Ідеологія панівного класу як ілюзорна свідомість покликана імітувати вираження інтересів широких мас людей, але реально вона задає інтенції соціокультурної еволюції, впливаючи на символічно-ціннісні установки людей, їхні уподобання, поведінку та свідомість. Імітацію вивчають психологи, соціологи, політологи. Філософія в осмисленні цього феномена відіграє специфічну роль: визначає наявність, актуальність проблеми та значимість, необхідність її теоретичного вирішення. Не варто забувати, що філософія також знаходиться під впливом імітаційних процесів і час від часу теж переживає кризи.

Якщо у XX столітті ще певною мірою «працювали» настанови І. Канта щодо мислення людини (зокрема вимога виконання закону іменування), то у XXI столітті соціально-філософська теорія все більше має справу з факторами «життєвого світу», які є суперечливими й не підлягають однозначному іменуванню. Як наслідок, сама теорія стала розбалансованою, незавершеною, суперечливою.

Рефлексія повсякденних цінностей робить очевидною регулярну підміну понять, семантичного змісту символів. У такому середовищі самореалізація індивідуальної та соціальної взаємодії стала проблематичною. Варто взяти до уваги, що деякі протиріччя створюються штучно з метою ускладнення взаємодії й навіть з метою ескалації ворожого ставлення людей один до одного. Суспільство хворіє, й усі спроби демонстрації економічного, політичного, ідеологічного здоров'я мають симулятивний характер. Роль симуляції очевидна: вона має допомогти приховати кризисні явища соціальної дійсності. Симулятивна реальність передбачає не взаємодію людини з процесами, об'єктами та нормальними речами, а з їх підмінами. Але порушення символічного середовища соціального буття може повернути людей до інстинктивних тваринних форм існування, де панує жорстока боротьба за існування та виживання. Символічне допомогло людям подолати інстинктивне. Історія людства в прямому сенсі – це історія символічного. В умовах буття, коли частина людства прагне переписати історію, змінити системи цінностей, знищити пам'ятники, зруйнувати культуру мови, ставлення людей до витоків свого людського існування стає надзвичайно важливим.

На символічному ґрунтується соціокультурне буття людства. Нагадаємо, що справжнім переворотом у філософії було розуміння культури не тільки як результату діяльності людей, а і як самої діяльності. Цей переворот («копернікова» революція у філософії) здійснений І. Кантом і Г. Фіхте. Але якщо геоцентрична картина світу поступилася геліоцентричній, то у філософії культури дві картини доповнюють одна одну: з одного боку, слова-символи «обертаються» навколо світу, а з іншого – людина створює свій, людський світ, який «обертається» навколо символів. Імітації змушують людей опинитися наче в паралельному світі. Якщо здійснюється підміна понять, відповідно, і підміна буття, то це декому вигідно, а дехто повинен страждати. Як приклад можна привести розповсюджену практику фальсифікатів на ринку товарів і фейкову (англ. fake – підrobка) інформаційну продукцію. Англійський тлумачний словник так пояснює слово «фейк»: **Fake**/feik/n [С] story, work of art, etc that seems genuine but is not; person who tries to deceive by claiming falsity to be or have sth: (attrib) *a ~ picture. ~ (up)*, make (eg a work of art, a story) in order to deceive: *~ an oil-painting. There wasn't a word of truth in what he said; the whole story had been ~d (up), invented* [3, p. 307].

Культуру як діяльність можна уявити як системи дії та вираження. Дія – це чарунка діяльності. Будь-яка людська дія має символічну основу.

В основі ноосфери лежить символосфера, семіосфера, про яку казав Юрій Лотман: «Семіосфера – це такий закритий простір, усередині якого відбуваються комунікативні процеси» [4]. Людське та символічне – це взаємозалежні фактори людського буття. Немає такої людської дії, яка не була б символічно опосередкована. «Об'єкт (або подія, акт, емоція) виявляється шляхом розміщення його на тлі відповідного символу» [5, p. 258]. Роль імітації, її сутність пов'язані з процесами соціальної дії, спрямованими на підміну предметно-сислової реальності, яка має комунікативно-символічну природу. Дії в матеріальній і духовній сферах є основою технологій. Мартін Гайдеггер перелічив сутнісні риси Нового часу. Серед них названа діяльність, яка «здійснюється як культура» [6, с. 42]. М. Гайдеггер не став пояснювати поняття «діяльність як культура», але фактично мова йде про технологію, тобто люди мають *знати, як діяти, як перетворювати світ*, щоб зберегти людяність і не створювати видимість миру, злагоди та благополуччя. Нагадаємо, що М. Гайдеггер першими двома рисами назвав науку й машинну техніку. Зараз дуже розповсюдженим стало словосполучення «інформаційні технології», бо на черзі за НТР та НТП (науково-технічна революція й науково-технічний прогрес) постала революція в інформаційній, високотехнологічній сфері. Матеріальне та духовне виробництво сучасності поставлено в пряму залежність від рівня інформаційних технологій. В епоху постмодерну людина занурилася у віртуальну реальність симуляцій і все більша кількість людей сприймає світ як театральну постановку, виставу. В абсурдні ситуації легко потрапити, але дуже важко з них виходити. Із суспільства, в якому панує абсурд, деяким людям хочеться втекти, а це часто пов'язано з середовищем мови, що можна розцінити як вимушену втечу зі свого дому («мова – це дім буття», як казав М. Гайдеггер). Але краще наводити лад у своєму домі, створювати відповідну символосферу й усувати засилля імітації, не забувати про закон іменування, порушення якого спотворює соціальне буття та сутність homo symbolicus.

Існує велике розмаїття підходів до вивчення символів. Назвемо деякі з них. Вивчення людини як істоти символічної займалися Г. Гегель, С. Кіркегор, М. Гоголь, М. Бубер, К. Ясперс, М. Бахтін і багато інших філософів. Функціонування в суспільстві символів-цінностей цікавило М. Ліфшица, М. Мамардашвілі, В. Толстих та ін. Єдність і відмінність homo symbolicus і homo ludens показано в працях Й. Хейзінги, Х. Гадамера, Ж. Дерріди,

М. Фуко та ін. Символи-ідеали фундаментальної онтології проаналізовані М. Гайдеггером, Е. Касіером, П. Флоренським, Ж. Лаканом, Ю. Лотманом, П. Рікьором та ін. Будь-яка сфера людської культури має символічний характер. Не є винятком і простір імітації, але символи в цьому просторі постають у перекручених формах.

Діяльність ще представлена системою вираження: використовуються не просто набори символів, а символи перетворилися на цінності (наприклад, державна символіка) та, навпаки, цінності мають символічний характер (наприклад, «золотий батон» як символ злочинного благополуччя); існують і створюються нові стандарти як продукції, так і поведінки людей. Варто визнати, що є тенденція стандартизації навіть нестандартного, суперечливого. Різниця культур у цих системах стає все більш очевидною, а за умов глобалізації ще й абсурдною. Інакше як абсурдними не можна назвати війни та кризи, відродження відверто фашистської символіки, спроби знищення історичної пам'яті тощо. Інша справа, що самі абсурдні ситуації стали повсякденними, а для деяких людей навіть «звичними».

Для попередніх епох характерним є яскравий символізм Бога, Космосу, Людини. Сучасна технологічна епоха легко дезорієнтує людей у системах цінностей. Частина людства була втягнута в експеримент «відсутності» Бога (атеїзм). У новітній історії стало модним імітувати «присутність» Бога. Метою життя християнина є отримання Духа Святого existential, тобто не проголошувати постійно формальну віру, а реально жити з Богом у душі, мати присутність Бога. Імітація набожності й демонстрація її на відеокамери в сучасному світі є доволі популярною та виглядає вона трагікомічно. Противагою імітаціям є «божественне соціальне»: «... технічний прогрес не в змозі знищити силу, яка об'єднує людей (від re-ligio), а іноді навіть сприяє її зміцненню. У зв'язку з тим, що в наявності пересичення людей усякого роду абстракціями, нав'язаними цінностями, нагромадженням економічних та ідеологічних побудов, ми, не заперечуючи цього факту, можемо, однак, спостерігати, як увага людей зосереджується на цілях, що знаходяться в безпосередній близькості, на дійсній спільності почуттів, на всі ті речі, що становлять цілий світ звичок, ритуалів, світ, який приймаємо *таким, як він є* (taken for granted). Саме ця близькість надає свій сенс тому, що прийнято називати «божественне соціальне» [2, с. 278].

Так історично склалося, що Людина орієнтується на Бога, сили природи та на волевих, обдарованих людей. В античності народилася думка, яку на практиці намагався реалізувати Платон шляхом створення Академії: людьми мають керувати філософи. Що ж ми маємо в сучасності? Держави за інерцією ще вважають філософію необхідною й навіть обов'язковою для вивчення, хоча деякі діячі сильно намагаються витиснути її з навчальних закладів як зайву чи імітують освіту, пропонуючи філософські дисципліни (релігієзнавство, етику, естетику, логіку, культурологію тощо) на «вибір» студентів. А на практиці посади, які мають займати доктори філософії, займають люди із зіпсованою моральністю, недоуки, суб'єкти імітації, які руйнують соціальне, пропонують стандарти й реформи, що завдають прямий збиток як державі, так і громадянам.

Символи роблять нас людьми. Найбільше значення серед знакових структур мають слова. Людина стає носієм мови внаслідок культивування символічних можливостей. Суспільство змушує людей оволодівати словом і вивчати мови. Але слова можуть нас віддаляти від дійсності. Слова використовують як для комунікації, так і для маніпуляції. Символи-слова є необхідною умовою мислення людини. Освічені люди, які вивчали логіку, добре знають закони логіки Аристотеля, кожен із яких є вимогою щодо правильного мислення. Наприклад, закон тотожності ($A \equiv A$) вимагає, щоб мислення

було визначеним. Якщо ж соціальна визначеність викривлена в результаті імітації, то потрібні потужні «м'язи» думок, щоб розібратися, що до чого, і побачити видимість, подвійні смисли, а іноді й суперечку про слова (логомахію – від грец. Λόγος – слово і μάχη – бій, битва), яка відволікає від справжніх проблем. Наслідком порушення закону тотожності є порушення закону заборони протиріччя. Суперечлива думка руйнує не тільки сама себе, вона здатна геть зіпсувати стосунки навіть між державами. По суті, імітація – це і є протиріччя, яке виражене одномоментною єдністю А та не-А. Якщо «не працює» закон заборони протиріччя, то не буде «працювати» й закон виключеного третього і рибя, наприклад, стане другої свіжості: «Друга свіжість – це дурниця! Свіжість буває тільки одна – перша, вона ж і остання. А якщо осетрина другої свіжості, то це означає, що вона тухла!» [7, с. 817].

Коллективне несвідоме чітко визначає імітацію політичного життя, імітацію діяльності парламенту, імітацію незалежності суддів тощо. Відомий соціальний філософ і соціолог Б.В. Дубін, аналізуючи стан сучасного російського суспільства, відзначив факт розширення поля проявлення інтегративних символів і церемоній, ритуалізацію та церемоніалізацію сучасної політики [8, с. 237].

Будь-який суб'єкт діяльності, якого хочуть прибрати з посади, може бути атакований так званою «чорною» пропагандою. Є навіть найбільш дієві засоби роздмухування скандальних ситуацій: обвинувачення в замаху на високопосадовців, торгівлі зброєю, корупції, секс-скандалах тощо. Політична еліта як домінуючий соціальний суб'єкт має контроль над ЗМІ й іншими засобами впливу на масову психологію. «Чорну» пропаганду для досягнення своїх цілей політична еліта почала використовувати із середини ХХ ст. Уперше ця технологія була апробована на лідері Ірану: завдяки масовим заворушенням усунули з посади Президента Мохаммеда Мосаддика [4]. Головною причиною була боротьба за енергоносії: президент намагався відстоювати національні інтереси на світовому ринку нафти й поплатився за це. Що в такому разі можна казати про «лідерів», які не дбають про національні інтереси? Маса людей уже готові змінювати ситуацію й без сторонньої допомоги, скидати «лідерів». У разі необхідності допомоги світова політична еліта витрачає менше коштів на переворот. У разі іншої необхідності світова політична еліта не поспішає використовувати маси, бо «лідери» є маріонетками й виконують роль суб'єктів-імітаторів і можуть самі застосувати силу проти народу.

Зараз у Вікіпедії та інших джерелах можна знайти достовірну інформацію про минулі часи. Мова йде, зокрема, про згаданий переворот 1953 року в Ірані: названі замовник і виконавець. Достовірна інформація про теперішній час доступна далеко не всім і не з'являється автоматично, бо вона є небезпечною для влади. Символи часто використовуються не за їх призначенням, але історія має все розставити по своїх місцях.

Розбіжності між словом і ділом можуть приховуватися суб'єктами імітації, але омана неминуче розбивається об скелю практики. Саме практика, а не проплачені політичною елітою ЗМІ змушує людей мислити адекватно й виходити з полону паралельного символічного світу. Ресурси суб'єктів імітації та технології впливу на масову свідомість не є безмежними. Роз'яснення обставин функціонування імітаційної складової в умовах соціальної невизначеності й соціокультурної кризи є надзвичайно актуальним, але і складним завданням. Вирішення цього завдання залежить від багатьох факторів, зокрема від системи освіти і статусу філософських дисциплін. Віруси-символи важко виводити із соціального організму, і це дає підстави для продовження ошукування людей і маніпулювання ними. Багатьох людей у боротьбі з хворобою виручає криза довіри та здоровий глузд.

Список використаної літератури

1. Зиновьев А.А. Фактор понимания. Москва: Алгоритм, Эксмо, 2006.
2. Маффесоли Мишель. Околдованность мира или божественное социальное. Социо-логос. Социология. Антропология. Метафизика. Выпуск 1: Общество и сферы смысла. Москва: Прогресс, 1991.
3. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner`s Dictionary of Current English. Russian Language Publishers Moscow, Oxford University Press – 1982.
4. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org> (зокрема, див. статтю про Юрія Лотмана).
5. Ricoeur P. Lectures on ideology and utopia. Columbia univ. Press. 1986.
6. Хайдеггер М. Время картины мира. Хайдеггер М. Время и бытие. Москва: Республика, 1993.
7. Булгаков М.А. Мастер и Маргарита. Булгаков М. Собрание сочинений в одной книге. Харьков, Белгород: Клуб семейного досуга, 2011.
8. Дубин Б.В. Россия нулевых: политическая культура – историческая память – повседневная жизнь. Москва: РОССПЭН, 2011.

ABOUT THE ROLE OF SYMBOLS IN THE SOCIAL SPACE OF IMITATION**Oleksii Buchyn**

*Nizhyn Mykola Gogol State University,
Faculty of History and Law,
Department of Political Science, Law and Philosophy
Grafska str., 2, 16600, Nizhyn, Chernihivska region, Ukraine*

Imitation is the most important component of ideology and politics. Its functioning is actualized in times of crisis, as the need for imitation of social development and modernization is intensified. The circle of subjects of imitation is expanding considerably and simulation images strike the mass consciousness as if symbolic viruses, manipulations have become commonplace. The society is sick and the illness for many patients flows imperceptibly, because the task of imitation is to convince the masses of the correctness of politics and ideology under the conditions of real domination of double standards and extremely changing moral attitudes.

Key words: symbol, imitation, subject of imitation, imitation object, politics, ideology, manipulation, mass consciousness.